

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1997 metai

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1997

VILNIUS 1998

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1997

VILNIUS 1998

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija
Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 8896-34-025-X

LINA ANUŽYTĖ

ŽEMAITIJOS BAJORŲ TESTAMENTAI XVI A. PABAIGA–XVII A. PRADŽIA

Ivadas

Testamentai – tai teisiniai aktai, išreiškiantys paskutinę asmens valią. Jie suteikia istorikui daug svarbios ir įdomios informacijos. Šis šaltinių tipas padeda rekonstruoti žmogaus elgesį mirties akivaizdoje. Tai yra paskutinė ataskaita, nustatanti tvarką, reguliuojančią žemiškus reikalus po testatoriaus¹ mirties. Testamentas – tai dokumentas, kuris jungia du pasaulius, nes jis surašomas testatoriui dar gyvam esant, o įsigalioja tik po jo mirties.

Vertinant iš praktinių pozicijų, testamentas sudaromas ne testatoriui, o gyviesiems – paveldėtojams, artimiesiems ir kitiems jį supantiems žmonėms. Tačiau jau pats šio dokumento surašymo faktas rodo testatoriaus požiūrį į dvasines ir materialines vertybes. Todėl testamentai yra vertingas šaltinis tiriant ne tik atskiro asmens, bet ir visuomenės, kuriai jis priklauso, požiūrį į šias vertybes, taip pat socialinius-ekonominius santykius, vyravusius šeimoje ir visuomenėje.

Nepaisant testamentų svarbos, šio tipo šaltiniai Lietuvos istorikų nedaug tyrinėti. K. Jablonskis yra pateikęs keletą pastabų dėl testamentų formulių² ir plačiau aptarė bylą, kurioje testamentas pripažintas negaliojančiu³. E. Gudavičius atkreipė dėmesį į reformatų testamentų sudarymo teisės apribojimus Lietuvos Statutuose ir kaip jų buvo laikomasi⁴. Daugiau dėmesio buvo skirta teisiniam įstatyminio ir testa-

¹ Žodis „testatorius“ vartojamas bendrąja prasme, nedarant skirtumo tarp vyro ir moters – testamento sudarytojo.

² K. J a b l o n s k i s, *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius, 1979, p. 283, 286, 287.

³ Ten pat, p. 266–267.

⁴ E. G u d a v i č i u s, *Reformatų testamentų teisės apribojimas Lietuvos Statutuose, Religinės kovos ir erezijos Lietuvoje*, Vilnius, 1977, p. 77–78.

mentinio paveldėjimo reguliavimui⁵. Šiuo Lietuvos istorijos šaltinių tipu domėjosi lenkų istorikas M. Kosmanas⁶. Tačiau jis naudojami didikų testamentais. Taigi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) bajorų testamentai, kaip masinis šaltinis, dar nėra tyrinėti.

Todėl šiame darbe apsiribota vienos LDK srities, t. y. Žemaitijos, bajorų testamentais. Panaudota 50 1574–1629 m. testamentų. Dauguma jų, išskyrus keletą, kurie išliko kaip teismo išduoti išrašai, paimta iš Žemaitijos žemės teismo aktų knygų⁷. Būtina pasakyti, kad teismo aktų knygos turėjo būti vedamos visuose pavieta teismuose. 1564–1566 m. LDK teismų reformos metu kiekviename iš 22 LDK pavietų buvo įkurti trys teismai: žemės, pilies ir pakamario. Kiekvienas teismas privalėjo turėti knygas visiems aktams ir dokumentams, pateiktiems teismui, įrašyti. Šių knygų apsaugai buvo skiriamas ypatingas dėmesys. Jos turėjo būti laikomos mūriname pastate, tvirtoje dėžėje su trimis spynomis. Trys asmenys – teisėjas, pateisėjis ir raštininkas turėjo skirtingus raktus nuo kiekvienos spynos. Rūpinimasis jų apsauga ne tik buvo užfiksuotas Trečiajame Lietuvos Statute⁸, bet ir reguliariai aptariamasis bajorų seimuose⁹. Toks dėmesys pabrėžia rašytinio dokumento vertę ir svarbą tuometinėje visuomenėje.

Testamentai, kaip turtinių santykių aktai, dažniausiai buvo įrašomi į žemės teismo knygas. Šių dokumentų dar galima rasti ir pilies teismo knygose, tačiau vėliau tie įrašai turėjo būti perrašyti į žemės teismo knygas¹⁰. Todėl daugiausia bajorų testamentų yra žemės teismo knygose.

Oficialioji LDK raštijos kalba nuo XV iki XVII a. pabaigos buvo gudų kalba*. Tačiau lotynų ir lenkų kalbos taip pat buvo vartojamos. Dėl tyrinėjamų šaltinių rankraštinės formos šiame darbe apsiribota gudiškai rašytais testamentais.

⁵ V. A n d r i u l i s, Teisinis šeimos turtinių santykių reguliavimas Lietuvoje XIII–XVI a., *Teisinių institutų raida Lietuvoje XIV–XIX a.*, Vilnius, 1981, p. 79–100; V. A n d r i u l i s, Sutuoktinių turtinių santykių reguliavimas įkraičio (вено) sutartimi 1588 m. Lietuvos Statute, *MADA*, 1975, t. 3(52), p. 39–50; K. J a b l o n s k i s, *Lietuvos valstybės ir teisės istorija nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio*, Vilnius, 1971, p. 46–47; K. J a b l o n s k i s, *Istorija ir jos šaltiniai*, p. 214–215; S. V a n s e v i č i u s, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai-teisiniai institutai*, Vilnius, 1981, p. 70–73.

⁶ M. K o s m a n, Litewskie kazania pogrzebowe z pierwszej połowy XVII wieku, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 1972, t. XVII, p. 88–90.

⁷ *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *VUB RS*), f. 7.

⁸ J. L a p r o, 1588 m. Lietuvos Statutas, Kaunas, 1938, t. 2 (tekstas), p. 180–182.

⁹ Н. Г о р б а ч е в с к и й, О центральном архиве гревних актовых книг губерний: Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской, Вильно, 1872, с. 2.

¹⁰ И. Л а п п о, Земский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI века, *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1897 июнь, с. 290.

* Ji dar vadinama kanceliarinc slavų, senąja baltarusių ar senąja rusų kalba.

Taip pat darbe panaudoti valstybinio pobūdžio dokumentai. LDK įstatymų rinkiniai – Pirmas (1529), Antras (1566) ir Trečias (1588) Lietuvos Statutai¹¹ (toliau – PLS, ALS ir TLS) nustatė įstatyminio paveldėjimo tvarką ir reikalavimus, kurių turėjo būti laikomasi sudarant testamentą.

Šio darbo tikslas yra pasigilinti į informaciją apie testatorius, testamentų sudarymo priežastis bei testatorių religinius įsitikinimus. Čia bandoma paanalizuoti, kaip jų interesai veikė paveldėtojų tinklo formavimą. Visa tai būtų naudinga bandant apibūdinti XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios Lietuvos visuomenę, jos aktualijas ir mentalitetą.

Kadangi testamentuose pateikiami asmeniniai nurodymai turto disponavimo klausimu, būtina atkreipti dėmesį ir į bendrąsias taisykles, išdėstytas LDK įstatymuose. Tai padės suvokti, kaip paveldėjimo klausimas buvo apibrėžtas teisiškai. Todėl pirmas šio darbo skyrius skirtas šiai problemai.

Įstatyminis ir testamentinis paveldėjimas Lietuvos statutuose

Abi paveldėjimo formos, įstatyminis ir testamentinis, buvo nustatytos Lietuvos Statutuose, kurie laikomi labiausiai kodifikuotais įstatymų rinkiniais to meto Europoje¹². Nors šis darbas susijęs su testamentiniu paveldėjimu, reikia aptarti ir įstatyminį paveldėjimą, kai paveldėjimo klausimai buvo sprendžiami įstatymų nustatyta tvarka.

Lietuvos Statutų straipsniai patvirtina, kad paveldėjimo teisė LDK atitiko žemės nuosavybės teisę, kuri galutinai susiformavo kaip išimtinė bajorijos teisė XVI a. viduryje. Žemės nuosavybė buvo ekonominis karinės tarnybos pagrindas ir įpareigojo ją vykdyti. Karinę tarnybą atliko vyrai, todėl bajorų sūnūs ir broliai turėjo didesnes paveldėjimo teises nei dukterys ir seserys. Nagrinėjant šį klausimą, pirmiausia būtina atkreipti dėmesį į tai, kad LDK tėvonijos paveldėjimas skyrėsi nuo motinijos. Tėvonijas paveldėdavo tik sūnūs, bet jei sūnų nebūdavo, jos tekdavo dukterims. Motinos turtą (motiniją) paveldėdavo sūnūs ir dukterys vienodai¹³. Skirtumas tarp tėvonijų ir motinijų pasireiškė ir kitais atvejais. Po bevaikio brolio mirties jo paveldėta tėvonijos dalis atitekdavo tik broliams, bet jo paveldėta motinijos dalis – broliams ir seserims lygiomis dalimis¹⁴. Tik jei iš viso nebuvo giminaičių, tur-

¹¹ *Pirmasis Lietuvos Statutas – Первый Литовский Статут* (toliau – PLS), Vilnius, 1991, t. II, d. 1; *Статут Великого Княжества Литовского 1566 года, Временник императорского Московского общества истории и древностей российских* (toliau – ALS), Москва, 1855, кн. 23, с. 1–200; J. L a p p o, *1588 metų Lietuvos Statutas* (toliau – TLS), Kaunas, 1938, t. 2 (tekstas).

¹² S. L a z u t k a, *Lietuvos Statutai, jų kūrėjai ir epocha*, Kaunas, 1994, p. 14.

¹³ PLS, p. 132; ALS, p. 49–50; TLS, p. 132–133.

¹⁴ Ten pat.

tas atitekdamo didžiajam kunigaikščiui ir tapdamo išmariniu¹⁵. Panaši paveldėjimo tvarka jau egzistavo prieš PLS. Lietuvių paprotinė teisė ir įvairūs valstybės normatyviniai dokumentai sudarė pirmojo įstatymų rinkinio pagrindą¹⁶.

Dažniausiai mėginama analogijos metodu apibūdinti Lietuvos visuomenę iki krikščionybės įvedimo (1387) ir pirmųjų valstybinio pobūdžio dokumentų, reguliavusių valstybės vidaus reikalus, pasirodymo. Du prūsų teisės šaltiniai – Christburgo sutartis (1249)¹⁷ ir Pamedės Teisynas (1340)¹⁸ – yra šiam tikslui naudingiausi. Šie šaltiniai, pilni papročių ir paprotinės teisės liekanų, atspindi to meto prūsų visuomenės teisinę mintį ir teisinį turtinių santykių reguliavimą. O tai padeda netiesiogiai pažvelgti ir į Lietuvos visuomenę. Nors Christburgo sutartis įtvirtino krikščioniškos visuomenės principus ir keitė senus prūsų paprotinius santykius, bet vis dėlto neišvengė senų tradicijų įtakos ir iš dalies komentavo juos. Kai prūsai dar buvo pagonys, tik sūnūs buvo pripažįstami paveldėtojais¹⁹. Christburgo sutartis išplėtė paveldėtojų ratą²⁰. Giminytė ir paveldėjimas buvo galimi tik tada, kai santuoka buvo teisėta, t. y. bažnytinė. Paveldėtojais galėjo būti iš eilės: sūnūs ir netekėjusios dukterys, tėvas ir motina, vaikai, brolis, brolio sūnus. Jei nebuvo tokių paveldėtojų ir savininkas nepaliko jokio kito sprendimo, turtas turėjo atitekti Kryžiuočių ordinui.

Pamedės teisynas nepakeitė prūsų šeimos turtinių santykių, nustatytų Christburgo sutartyje, bet buvo padaryta kai kurių pataisymų. Dukterys nebeturėjo lygių teisių su broliais, kai paveldėdavo tėvoniją²¹. Anot V. Andriulio, taip sugrįžta prie senojo prūsų papročio²². Tačiau E. Gudavičius pastebėjo, kad nors iš Christburgo sutarties teksto atrodytų, jog sūnūs ir dukterys, kaip paveldėtojai vertinami visiškai vienodai, bet tai reikia labai atsargiai interpretuoti²³.

LDK ikistatutiniai normatyviniai aktai taip pat lietė šeimos turtinius santykius. Didžiųjų kunigaikščių privilegijose daugiausia dėmesio buvo skirta našlių paveldėjimo teisei²⁴, bet taip pat pažymėta, kad vaikai yra teisėti tėvų turto paveldėtojai. O 1447 m. Kazimiero privilegijoje pirmąkart sukonkretintas vaikų, paveldėtojų terminas nurodant, kad tai sūnūs ir dukterys²⁵. Tai buvo įtraukta į PLS.

¹⁵ ALS, p. 50; TLS, p. 133.

¹⁶ S. L a z u t k a, E. G u d a v i č i u s, I Lietuvos Statuto šaltinių klausimu, AMMD, Istorija, 1970, t. 11, p. 149–165.

¹⁷ В. Т. П а ш у т о, *Образование Литовского государства*, Москва, 1959, с. 494–508.

¹⁸ В. Т. П а ш у т о, *Помезания*, Москва, 1955, с. 114–178.

¹⁹ В. Т. П а ш у т о, *Образование...*, с. 497.

²⁰ Ten pat.

²¹ В. Т. П а ш у т о, *Помезания*, с. 151, 153.

²² V. A n d r i u l i s, *Teisinis...*, p. 82.

²³ E. G u d a v i č i u s, Baltų alodo paveldėjimas ir disponavimas juo, MADA, 1980, t. 3(72), p. 58.

²⁴ Plačiau žr. V. A n d r i u l i s, *Teisinis...*, p. 83–86.

²⁵ *Законодательные акты Великого Княжества Литовского XV–XVI вв.*: Сборник материалов, подгот. И. И. Яковкиным, Ленинград, 1936, с. 7.

Tačiau praktiškai sūnūs buvo pagrindiniai tėvonijų paveldėtojai, o dukterys turėjo tik teisę gauti kraitį²⁶. Tėvai duodavo dukterims kraitį, kai jos tekėdavo, bet jos neturėjo teisės jo reikalauti. Po tėvų mirties negavusios kraičio dukterys, ar jos buvo ištekėjusios, ar ne, galėjo išsireikalauti kraitį iš paveldėtojų, t. y. iš savo brolių. Kraičio, duodamo brolių seserims, vertė turėjo prilygti 1/4 paveldėtosios tėvonijos, nesvarbu, kiek buvo brolių²⁷. Todėl jei buvo viena duktė, ji turėjo teisę gauti kraitį, prilygstantį 1/4 tėvonijos. Jei buvo kelios dukterys, kiekviena jų turėjo gauti vieno dalį ketvirtadalio dalis. Tas pat buvo ir lenkų teisėje, nors nustatyta tik 1588 m.²⁸

Duktė, ištekėjusi be tėvų sutikimo, o jei jie buvo mirę, be giminaičių sutikimo, prarasdavo teisę į kraitį²⁹, nors šis nurodymas akivaizdžiai prieštaravo tam, kuris nustatė, kad dukterys turi teisę ištekėti už ko nori³⁰.

Lietuvos bajorų pastangos apsaugoti savo dvarus nuo svetimšalių bandymų įsigyti juos taip pat atsispindėjo įstatyminiame paveldėjime. Buvo nustatyta, kad jei duktė ar sesuo ištekėdavo į užsienį* tai kiti paveldėtojai gaudavo jai priklausančią turto dalį net jeigu ir nebuvo artimi giminaičiai. Už tai jie turėjo sumokėti jai pinigų sumą, atitinkančią jos kraitį³¹.

Kraitis paprastai būdavo perduodamas vyrui, bet šis tapdavo tik kraičio valdytoju, o ne savininku. Jis už tai užrašydavo žmonai dalį savo turto (dovį), kuris turėjo prilygti dvigubai kraičio vertei, bet ne daugiau kaip 1/3 vyro turto. Tai nurodyta *ALS* ir *TLS*³², o *PLS* šio apribojimo nėra. Šio maksimalaus 1/3 nustatymas susijęs su moterų teisės apribojimu paveldinti vyro turtą, nes didėjo vyrų pastangos koncentruoti šeimos turtą vienoje rankose³³. Be to, karinė tarnyba buvo atliekama tinkamiau, jei turtas priklausė vyrams, nes našlės turėjo šiokių tokių lengvatų toje srityje³⁴.

Žmona po vyro mirties gaudavo tik dovį, o sūnūs paveldėdavo likusį turtą. Jei vyras nepasirašydavo dovio sutarties, ji gaudavo vienodą su sūnumis turto dalį³⁵. Jeigu vyro turto vertė buvo mažesnė kaip 30 kapų grašių, žmona galėjo naudotis 1/4

²⁶ Plačiau žr. С. Л а з у т к а, И. В а л и к о н и т е, Имущественное положение женщины (матери, жены, дочери) привилегированного сословия по I Литовскому Статуту, *AMMD, Istorija*, 1976, t. 16(2), p. 74–102.

²⁷ *PLS*, p. 128–130; *ALS*, p. 105–106; *TLS*, p. 288–289.

²⁸ *Historia państwa i prawa Polski do roku 1795*, red. J. B a r d a c h, Warszawa, 1975, t. 2, p. 165.

²⁹ *PLS*, p. 132; *ALS*, p. 107–108; *TLS*, p. 290–292.

³⁰ *PLS*, p. 136; *ALS*, p. 58; *TLS*, p. 154.

* Turėta omeny visų pirma Lenkiją.

³¹ *PLS*, p. 130.

³² *ALS*, p. 104; *TLS*, p. 286.

³³ V. A n d r i u l i s, *Sutuoktinių turtinių santykių reguliavimas...*, p. 49.

³⁴ I. V a l i k o n y t ė, *Ar Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. moteris buvo pilietė, Lietuvos istorijos studijos*, 2, 1994, p. 66.

³⁵ *PLS*, p. 122; *ALS*, p. 104; *TLS*, p. 285.

jo turto iki mirties³⁶. Bevaikė našlė gaudavo tik dovį. Likusi turto dalis atitekdavo vyro giminaičiams. Jei bevaikė našlė neturėjo dovio sutarties, ji galėjo valdyti 1/3 vyro turto, kol ištekės. Jei neištekėdavo, jis jai priklausė iki mirties³⁷.

Apžvelgus svarbesnius įstatyminio paveldėjimo punktus, galima teigti, kad Lietuvos Statutuose buvo numatyti įvairūs šios paveldėjimo formos atvejai. Tačiau pirmumo teisę paveldėti šeimos turtą turėjo vyrai.

Kita paveldėjimo forma, nustatyta Lietuvos Statutuose, buvo testamentinis paveldėjimas. Tačiau jis taip pat egzistavo prieš PLS. Christburgo sutartis (1249) nustatė, kad naujakrikštai prūsai turi teisę palikti savo kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą testamentu³⁸. K. Jablonskis, aptardamas testamentinį paveldėjimą, pažymėjo, kad „jau XV– XVI a. testamentas buvo daromas būtinai rašto forma“, ir pabrėžė, kad „testamentas atėjo kartu su krikščionybės įvedimu“³⁹.

Visi trys LS nustatė testamentinio sudarymo sąlygas ir tvarką. Jie nurodė asmenis, negalinčius būti testatoriumi ir liudytojais, numatė bažnyčios pareigas paveldėjus turtą testamentu, nustatė testamentu paliekamą turtą, numatė atvejus, kai tėvai galėjo nepalikti vaikams nieko testamentu, taip pat nurodė testamentinio sudarymo ir įsigaliojimo tvarką.

Testatoriaus apibrėžimas ir bažnyčios pareigos bus aptariami kituose šio straipsnio skyriuose, kuriuose ir nagrinėjami tie klausimai. Kiti reikalavimai pateikiami dabar.

Pagrindinis dalykas testamente – paskutinės asmens valios pareiškimas turto klausimu. LS nurodė, koks turtas galėjo būti paliekamas testamentu. Tai visas pirktasis ir kilnojamasis turtas. Tėvonijų ir motinijų turtas buvo apribotas 1/3 PLS⁴⁰. ALS straipsniai apie testamentų sudarymą nemini šio apribojimo, bet juose pabrėžta, kad kalbama apie kilnojamąjį ir įgytąjį turtą⁴¹. TLS pažymėta, kad tėvonijos ir motinijos negali būti paliekamos testamentu⁴². Čia susiduriame su akivaizdžiu prieštaravimu, nes 1566 m. Bresto seimas anuliavo visus apribojimus bajorams disponuojant nekilnojamuoju turtu, bet šie apribojimai išliko paliekant turtą testamentu⁴³. Žinoma, tai nebuvo taikoma vaikams ir giminaičiams.

³⁶ ALS, p. 104; TLS, p. 285.

³⁷ PLS, p. 122–124; ALS, p. 106; TLS, p. 290.

³⁸ В. Т. П а ш у т о, *Образование...*, с. 497.

³⁹ K. J a b l o n s k i s, *Lietuvos valstybės ir teisės istorija...*, p. 47.

⁴⁰ PLS, p. 78–80.

⁴¹ ALS, p. 130.

⁴² TLS, p. 339: „Уставуемъ: коли бы хто на речы свои, маетность рухомую и тежь на именья, всякимъ способомъ набытые, хотель тестаментъ чынити, <...> волно ему будеть речы свои, маетность рухомую, такъ же и именья, черезъ него самого набытые, *однакъ же не отчызные ани материстые именья* (mano kurs. – L. A.) кому хотечы <...> записати“.

⁴³ K. J a b l o n s k i s, *Istorija ir jos šaltiniai*, p. 209.

Ne bajorai, t. y. kelio tarnai, neprivilegiuotų miestų miestiečiai ir paprasti žmonės, turėjo ribotą testamentinio disponavimo teisę. Jie galėjo palikti tik 1/3 kilnojamą turto testamentu kam norėjo, o likusieji 2/3 turėjo atitekti vaikams, kad jie galėtų atlikti tarnybą nuo valdomos žemės. Jei šeimoje nebuvo vaikų, 2/3 atitekdavo ponui, kurio žeme buvo naudojama⁴⁴.

Taip pat svarbus buvo testamentinio sudarymo ir įsigaliojimo procesas. Testamentas turėjo būti sudaromas prie didžiojo kunigaikščio ar pavieto, kuriame gyveno testatorius, pareigūno, jei testamentu buvo užrašoma 1/3 tėvonijos ar motinijos. Gavėjas turėjo gauti iš didžiojo kunigaikščio ar pavieto pareigūno leidimą tam turtui įgyti. Ši sąlyga nurodyta tik PLS⁴⁵. Vėliau, didėjant bajorų teisėms, ji išnyko ir kituose LS nebeminima. Vis dėlto ir pagal PLS sergantis testatorius galėjo užrašyti 1/3 minėto savo turto, neturėdamas minėtų asmenų leidimo. Tačiau sudarant testamentą turėjo dalyvauti patikimi liudytojai, be to, po testatoriaus mirties paveldėtojams reikėjo pristatyti tą testamentą didžiajam kunigaikščiui ar Ponų Tarybai patvirtinti⁴⁶.

XVI a. antrojoje pusėje testamentas turėjo būti surašomas žemės ar pilies teisme, dalyvaujant teisėjui, pateisėjui, raštininkui ir kunigui. Jei testatorius negalėtų atvykti į teismą, tai turėjo dalyvauti trys liudytojai⁴⁷, o pagal TLS nurodyta, kad nors vienas iš jų turi būti pareigūnas⁴⁸. Aklo žmogaus testamentas galiojo, jei sudarant jį dalyvavo 8 liudytojai⁴⁹. Testamentas turėjo būti patvirtintas testatoriaus antspaudu ir parašu, jei jis mokėjo rašyti, taip pat liudytojų parašais⁵⁰. Turtas, paliekamas testamentu, turėjo būti aiškiai apibūdintas. Po testatoriaus mirties testamentą reikėjo pristatyti didžiajam kunigaikščiui tvirtinti arba į žemės teismą pirmosios sesijos metu, kad būtų įrašytas į žemės teismo knygas. Galiojo paskutinis prieš mirtį sudarytas testamentas⁵¹.

Statutų sudarytojai suprato, kad bajorams galėjo tekti išreikšti paskutinę savo valią ir neįprastomis aplinkybėmis. Todėl sudarant testamentą kare, kelionėje ar užsienio šalyje galiojo kitos taisyklės⁵². Kare ar kelionėje testamentas galėjo būti

⁴⁴ ALS, p. 131–132; TLS, p. 343.

⁴⁵ PLS, p. 78–80.

⁴⁶ Ten pat.

⁴⁷ ALS, p. 130.

⁴⁸ TLS, p. 339: „...а где бы вряду, такъ земского, яко и кгородьского, зупольного къ собе взяти не мочь, тогда хотя одна особа урядовая прибудеть, маючы при врядунику двухъ шляхтичовъ, а не можеть ли быти и одинъ который урядникъ, тогда передъ трема шляхтичами, въ томъ паньстве нашомъ Великомъ Князстве Литовьском осельми, людьми веры годными, можеть тестаментъ справити“.

⁴⁹ ALS, p. 133.

⁵⁰ TLS, p. 339.

⁵¹ ALS, p. 130; TLS, p. 339–340.

⁵² ALS, p. 131; TLS, p. 340–341.

sudaromas dalyvaujant tiek liudytojų, kiek buvo įmanoma tomis sąlygomis. Testamentas turėjo būti pristatytas didžiajam kunigaikščiui arba į žemės ar pilies teisną, o jei sudarytas kare, – etmonui ar pavieto vėliavininkui. Jei prirėkdavo surašyti testamentą bajorui esant užsienyje, tai šitai turėjo būti padaryta tos vietos teisme. Vėliau išrašą reikėjo pristatyti į pavieto, kuriam priklausė bajoras, teisną. Asmuo, kuris gaudavo turtą tokiu būdu, turėjo prisiekti, kad testatorius sudarė testamentą savanoriškai, būdamas sveiko proto ir geros atminties.

Buvo numatyta ir falsifikavimo galimybė⁵³. Data ir pagrindinės testamentoto vietos turėjo būti be pataisymų ir trynimų. Ištaisyti sakiniai buvo laikomi negaliojančiais, išskyrus rašto klaidų ištaisymus. Jei kas nors įrodydavo, kad kurie nors testamentoto punktai pažeidė teisę, kiti galiodavo.

Buvo išvardyti asmenys, kurie negalėjo būti testamentoto liudytojais. Tai asmenys, kurie neturėjo teisės sudaryti testamentoto, moterys, testamentoto vykdytojai, globėjai ir paveldėtojai⁵⁴.

Testamentoto sudarymo taisyklės Lietuvos Statutuose numatė atvejus, kai tėvai galėjo testamentu nepalikti turto savo vaikams⁵⁵. Tai buvo galima: 1) jeigu sūnus ar duktė pakėlė ranką prieš tėvus; 2) jeigu vaikai padarė tėvams skriaudą ir be jų sutikimo ėmė jų turtą; 3) jeigu sūnus ar duktė iš piktos valios, o ne dėl valstybės gėrovės šmeižė tėvus ir dėl to jiems grėsė mirties bausmė; 4) jeigu vaikai atsisakė laiduoti už savo tėvus, nors pareigūnas tai leido; 5) jeigu duktė nedorai elgėsi; 6) jeigu vaikai apleido savo tėvus senatvėje ir nedavė jiems maisto bei kitų dalykų; 7) jeigu jie naudojosi tėvų turtu ir nenorėjo išpirkti tėvų iš nelaisvės. Tėvai galėjo įrodyti tai teisme ir išsižadėti savo vaikų. Šios sąlygos pažymi, kad šeimos turtinių santykių reguliavimas buvo susijęs su vaikų ir tėvų asmeninių santykių reguliavimu.

Akivaizdu, kad testamentinio paveldėjimo tvarka buvo detalai išdėstyta Lietuvos Statutuose. Juose nurodyti dokumentoto surašymo ir patvirtinimo reikalavimai. Testatoriai privalėjo jų laikytis, kad dokumentas galiojotų.

Testatorius

Testatorius – tai asmuo, sudaręs testamentą. Testamente ne tik pateikiama tiksli informacija apie jį, bet ir jo nurodytose dokumentoto sudarymo priežastyse atsispindi testatoriaus požiūris į gyvenimą ir mirtį, į žmones, kuriems jis palieka savo turtą. Tai padeda suvokti atskiro asmens, taip pat ir visuomenės mąstyseną. Šiame skyriuje tai ir nagrinėjama, remiantis testamentų įvadinė dalimi.

⁵³ *ALS*, p. 132; *TLS*, p. 341–342.

⁵⁴ *PLS*, p. 156; *ALS*, p. 130–131; *TLS*, p. 341.

⁵⁵ *ALS*, p. 132–133; *TLS*, p. 342.

Pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į testamentų surašymo veiksmą. Anot C. Litzenberger, atliekant bet kokią testamentų analizę, būtina iširti raštininko įtaką⁵⁶. Žemaitijos bajorų testamentuose nenurodoma, kas juos surašė. Tai įmanoma išsiaiškinti tik ištiriant liudytojus, paminėtus dokumento pabaigoje. Jei tarp jų buvo pareigūnų, tikriausiai jie ir surašė testamentą. Kitas būdas – tai testatoriaus parašas. Jei jis pasirašė po dokumentu, vadinasi, mokėjo rašyti*. Bet testatorius galėjo būti per silpnas surašyti testamentą, tokiu atveju tikėtina, kad tai atliko vienas iš liudytojų.

Nors nagrinėjamuosius testamentus tikriausiai užrašė skirtingi asmenys, visų jų formuliaras labai panašus. Vadinasi, buvo paplitę testamentų sudarymo pavyzdžiai. Ch. Maršo nuomone, testatoriai skyrė mažiau laiko ir energijos testamentų įžangoms, nei savo turto ir asmeninės nuosavybės palikimui; jie tikriausiai patvirtindavo įžangą ir labdaringus palikimus, pateiktus raštininko⁵⁷. Tačiau jau tai, kad kai kurie įvardiniai teiginiai panaudojami ar nepanaudojami, suteikia galimybę panagrinėti testatorių požiūrį į dalykus, kuriuos tie teiginiai išreiškė.

Būtina pasakyti, kad ne kiekvienas asmuo LDK galėjo būti testatoriumi. Tai nustatė Lietuvos Statutai. PLS nurodyta, kad sudaryti testamentą neturėjo teisės nepilnamečiai vaikai, vienuoliai, neatsidaliję sūnūs (jie galėjo užrašyti testamentu savo įgytą ar užtarnautą turtą), asmenys, užstatyti kito valdžion (t. y. kam nors atiduoti su turtu), pamišėliai, kol neatgaus proto, eretikai ir nelaisvieji žmonės⁵⁸. ALS ir TLS pakartoja tą patį ir dar papildo, jog šios teisės taip pat neturi garbės atėmimu nuteisti asmenys⁵⁹ ir ištremtieji⁶⁰. Tik TLS tarp jų nebeminimi eretikai (reformatai), nes į TLS buvo įtrauktas 1573 m. Varšuvos konfederacijos aktas apie religinę toleranciją⁶¹.

Tačiau PLS ir ALS draudimų eretikams sudaryti testamentus nesilaikyta, nes iki TLS protestantų testamentus liudydavo net katalikų dvasininkai⁶². Asmenys, kuriems draudžiama būti testatoriais, XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje nagrinėjamuose Žemaitijos bajorų testamentuose nesutinkami arba bent jau nenurodyta, kad testatorius priklauso tai grupei. Priešingu atveju testamentas būtų laikomas negaliojančiu ir nebūtų patvirtintas įrašant į teismo aktų knygas.

⁵⁶ C. Litzenberger, *The Analysis of Sixteenth-Century Wills as it Pertains to the Religion of the Laity in Gloucestershire (1541–1580)*, *Storia & Multimedia*, 1994, p. 328.

* Testatorių ir liudytojų parašai Žemaitijos bajorų testamentuose buvo gana ilgi, sudarydavo net visą sakinį.

⁵⁷ C. Litzenberger, *min. vcik.*, p. 328.

⁵⁸ PLS, p. 152–154.

⁵⁹ ALS, p. 129; TLS, p. 338.

⁶⁰ TLS, p. 338.

⁶¹ E. Gudavičius, *Reformatų testamentų teisės apribojimas...*, p. 78.

⁶² Ten pat.

Kalbant apie testatorių iškyla klausimas, ką galima sužinoti apie jį iš įvadinės testamentinio dalies. Testatorius yra įvardijamas, nurodomas jo luomas ir administracinė priklausomybė. Tai sudaro intuliacijos formulę. Kiekvienas testamentas turi intuliaciją. Atsižvelgiant į administracinio vieneto nurodymą, išskirtini du intuliacijų tipai. Vienam jų priklauso intuliacijos su tikslesnėmis nuorodomis, kaip „aš, Stanislovas Stankelevičius, Žemaitijos žemės Raseinių valsčiaus didžiojo kunigaikščio bajoras“⁶³, nes nurodoma ir žemė, ir valsčius, kuriam priklausė testatorius. Antrojo tipo intuliacijos yra trumpesnės, kaip „aš, Grigalius Valentinavičius, Žemaitijos žemės didžiojo kunigaikščio žemionis“⁶⁴. Čia paminėta tik žemė. Pirmasis intuliacijų tipas vyravo XVI a. pabaigos testamentuose, antrasis – XVII a. pradžios. Taigi pastaruoju laikotarpiu išryškėja tendencija nurodyti savo priklausomybę stambesniai administraciniam vienetai.

Kita informacija apie testatorių, pateikiama testamentinio įžangoje, buvo jo psichinė būklė. Lietuvos Statutuose užfiksuota, kad testatorius privalėjo turėti gerą atmintį⁶⁵ ir sveiką protą⁶⁶. Šis reikalavimas buvo toks svarbus, kad tapo tarsi specialia formule, panaudota visuose nagrinėjamuose testamentuose, išskyrus vieną⁶⁷ (bet jame trūksta ir kitų įvadinėjų dalių). Todėl sunku nustatyti, ar šis teiginys atspindėjo tikrąją testatoriaus proto būseną, ar tik tapo būtina formuliario dalimi dokumento teisėtumui patvirtinti. Testatoriaus geros atminties ir sveiko proto pareiškimas dažniausiai ėjo po pagrindinės testamentinio sudarymo priežasties, t. y. po ligos, nurodymo: „Kadangi aš, Petras Jagminavičius, nors būdamas Dievo valia sergantis, bet geros atminties ir savo proto“⁶⁸. Taip stengtasi įrodyti, kad bloga sveikata nepaveikė proto, nes priešingu atveju testamentas negaliojotų.

Kita svarbi sąlyga buvo testatoriaus gera valia⁶⁹. Net atskiras straipsnis Lietuvos Statutuose nurodė, kad tėvai neturėjo atiduoti vaikams turto per prievartą⁷⁰. Žinoma, tai lieti ir kitus asmenis. Daugelyje testamentų nurodyta, kad jie buvo sudaryti gera ir laisva testatoriaus valia. Geros atminties, sveiko proto ir geros valios pareiškimai rodo, kad laikomasi svarbių sąlygų. Tai buvo svarbu, nes nepaliko abejonių,

⁶³ 1575 04 09 Stanislovo Stankelevičiaus testamentas, *VUB RS*, f. 7, b. 2/14576, l. 193: „Я Станислав Станкевич боярин господарский земли Жомойтское волости Росенское...“

⁶⁴ 1615 11 10 Grigaliaus Valentinavičiaus testamentas, ten pat, b. 61/14635, l. 96: „Я Григоры Валентинович земенин господарский земли Жомойтской...“

⁶⁵ *PLS*, p. 154; *ALS*, p. 130; *TLS*, p. 339.

⁶⁶ *TLS*, p. 338–339.

⁶⁷ 1601 03 13 Mikalojaus Petraičio testamentas, *VUB RS*, f. 7, b. 44/14618, l. 475–476.

⁶⁸ 1579 10 15 Petro Jagminavičiaus testamentas, ten pat, b. 5/14579, l. 68: „...штож я Петръ Ягминович ач колвек будучы з допущения Божего на теле хвор але в доброй памяти и в розуме моимъ...“

⁶⁹ *TLS*, p. 339: „...подлугъ доброе воли своеe...“

⁷⁰ *PLS*, p. 156; *ALS*, p. 59; *TLS*, p. 154–155.

kad galutiniai sprendimai buvo priimti visiškai sąmoningai ir nepriklausomai. Jie pabrėžė dokumento juridinę galią.

Testatoriaus savanoriškumas ir sveikas protas taip pat užėmė svarbią vietą viduramžių anglų testamentuose, kai jie buvo pristatomi patvirtinti⁷¹. Vadinasi, tie patys reikalavimai testamentų teisėtumo klausimu galiojo tiek LDK teisėje, tiek ir Vakarų teisinėje tradicijoje.

Testatorius, sudarydamas testamentą, paaiškino, kodėl tai būtina padaryti. Dažniausiai nurodytos priežastys – testatoriaus liga, testatoriaus pastangos išvengti giminaičių nesutarimų po jo mirties, paskutinės valios išdėstymo raštu patikimumas ir gyvenimo laikinumo suvokimas. Svarbiausia priežastis, dėl kurios buvo sudaromas testamentas, buvo liga. Labiausiai paplitęs teiginys buvo „kadangi aš Dievo valia sunkiai sirgdamas“⁷². Paaiškinimas, kad testatorius serga, yra beveik kiekviename testamente. Tai patvirtina, kad būtent liga privertė nuspręsti, kam atiteks turtas po mirties. Liga kartais būdavo susijusi su testatoriaus senu amžiumi, kaip nurodoma: „būdamas senas, Dievo valia sergantis“⁷³. Tačiau daugelyje testamentų paminėta tik liga. Pasi-taikė vienas atvejis, kad pagrindinė testamento sudarymo priežastis nurodyta ne liga, o nėštumas⁷⁴. Iš 50 testamentų tik viename nurodyta ši priežastis. Akivaizdu, kad Žemaitijos bajorų testamentuose, nurodant testatoriaus sveikatos būklę, vyravo liga.

Antra testamento sudarymo priežastis – testatoriaus noras išvengti nesutarimų dėl jo turto jam mirus. Ši priežastis nurodyta daugelyje testamentų. Tik šeštadalis testatorių nepažymėjo jos. Šios priežasties formuluotė labai panaši visuose testamentuose, pvz.: „kad po mano mirties tarp mano sūnų nebūtų nesutarimų dėl dvaro ir visokio turto, nekilnojamo ir kilnojamo, ir jokių nesutikimų, nesutarimų, pavydo ir trukdymų tarp savęs neturėtų“⁷⁵, „kad po mano mirties tarp mano žmonos ponios Ievos Jonaitės ir tarp mano brolių ir seserų, artimųjų, giminaičių, mano pavaldinių jokių nesutarimų, pavydo, susiskaidymo po mano mirties nebūtų“⁷⁶. Kartais testatoriai pabrėždavo, kad siekia ramybės, norėdami išvengti artimųjų nesantaikos

⁷¹ M. M. S h e e h a n, English Wills and the Records of the Ecclesiastical and Civil Jurisdictions, *Journal of Medieval History*, vol. 14, No. 1, 1988, p. 7.

⁷² 1600 01 27 Vaitiekaus Jonaičio testamentas, *VUB RS*, f. 7, b. 42/14616, l. 236: „...штожь я будучи от пана Бога тяжкою хоробою моею навежоны...“

⁷³ 1574 03 05 Povilo Milaševičiaus testamentas, ten pat, b. 2/14576, l. 10: „...будучи в старости своей от пана Бога на теле моем хоробою обложон...“

⁷⁴ 1575 12 12 Onos Volodkevičaitės-Beinartienės testamentas, ten pat, b. 2/14576, l. 68–71.

⁷⁵ 1600 01 27 Vaitiekaus Jonaičio testamentas, ten pat, b. 42/14616, l. 236: „...а жебы по zestю моемъ межы сынами моими рожонными посварков межы ними не было о имене и о всякую маетност лежачую и рухомую и ниякого розтыръку, посварьку, заистя и затруднения межы собою не мели“.

⁷⁶ 1606 04 07 Stepono Florijonaičio testamentas, ten pat, b. 55/14629, l. 221: „...абы по животе моей межы малжонкою моею панею Евою Яновною и межы братьями и сестрами моими рожонными, блискими, кровными, повиноватыми моими жадные свары, заистья, розницы по животе моем не были...“

po savo mirties, kaip šiame teiginyje: „kad po mano mirties tarp mano žmonos, vaikų ir giminaičių nebūtų nesutarimų, vaidų dėl mano menkos tėvonijos ir turto, nustatau šiuo savo paskutinės valios testamentu tarp jų amžiną ramybę“⁷⁷.

Yra testamentų, kuriuose ši nesutarimų vengimo priėžastis tiksliau išdėstyta. Mat testatoriai stengėsi apsaugoti paveldėtoją sutuoktinį nuo vaikų ir giminaičių. Nurodyta, „kad po mano mirties mano žmona neturėtų jokių sunkumų ir trukdymų kaip iš mano vaikų, ne mažiau ir iš mano artimųjų bei giminaičių“⁷⁸, paliekant turta sutuoktiniui. Tokios priėžastys atskleidžia šeimos narių asmeninius santykius. Jei vyras ar žmona, palikdami savo turta sutuoktiniui, jautė poreikį pabrėžti sutuoktinio teisę į tą turta, vadinasi, jis to nusipelnė. Tai rodo ne tik gerus sutuoktinių tarpusavio santykius, bet ir jo paveldimo turto apsaugos būtinybę. Mat paveldint turta pagal įstatymus, didesnes teises turėjo vaikai arba mirusio sutuoktinio giminaičiai. Todėl ši apsauginė priėžastis buvo nukreipta prieš giminaičius⁷⁹ arba giminaičius ir vaikus drauge⁸⁰. Tokia testamento sudarymo priėžastis užėmė ypač svarbią vietą, kai šeimoje buvo vaikų iš ankstesnės santuokos, nes tai galėjo dar labiau sukomplikuoti sutuoktinio teisę į palikimą. Vis dėlto ši apsauginė priėžastis buvo labai reta. Ji nurodyta tik 5 testamentuose iš 50 ir sudarė dalį priėžasčių, žyminčių pastangas išvengti nesutarimų.

Trečia testamento sudarymo priėžastis išreiškė testatoriaus požiūrį į rašytinį dokumentą. Rašytinės formos reikalingumas buvo paaiškinamas tuo, kad jei reikalus išdėstytas raštu, iškils mažiau nesutarimų, nes testatoriaus valia nebus greit pamiršta⁸¹. Be to, egzistavo krikščioniškas paprotys išdėstyti reikalus raštu. Kad šis paprotys žinomas Žemaitijoje, taip pat matyti iš pastabų testamentuose, nes nurodoma, jog to laikėsi ir laikosi krikščionys, jog visus reikalus, kurių turėtų būti laiko-

⁷⁷ 1582 06 21 Grigaliaus Povilaičio Vaitkevičiaus testamentas, ten pat, b. 5/14579, l. 199: „...абы по смерти моее межы малжонкою моею, детми и кровными моими сваров, ростырквов о убогую отчызну и маетност мою не было, зостановляю тымъ моимъ тестаментомъ остаточное воли моее межы ними покой векуистый“.

⁷⁸ 1608 03 13 Jono Mikalojaičio Liaudanskio testamentas, ten pat, b. 58/14632, l. 20: „...абы по смерти моей малжонька моя яко од детей моихъ не мней од близкихъ и крвныхъ моихъ трудности и пренагабания никоторого не мела“.

⁷⁹ 1575 12 12 Onos Volodkevičaitės-Beinartienės testamentas, ten pat, b. 2/14576, l. 69; 1601 04 08 Vaitiekiaus Borichovskio testamentas, ten pat, b. 44/14618, l. 309.

⁸⁰ 1601 02 16 Martyno Jonaičio testamentas, ten pat, b. 44/14618, l. 532; 1608 03 13 Jono Mikalojaičio Liaudanskio testamentas, ten pat, b. 58/14632, l. 20.

⁸¹ 1582 06 21 Grigaliaus Povilaičio Vaitkevičiaus testamentas, ten pat, b. 5/14579, l. 199; 1600 08 29 Stanislovo Motiejaičio Radavičiaus testamentas, ten pat, b. 42/14616, l. 664; 1601 03 01 Alcksiejaus Jurgaičio Uvainio testamentas, ten pat, b. 44/14618, l. 162: „...а ижъ всякие речы по зойстью з сего света людей стану всякого кромъ объяснения писмомъ с памяти людскихъ сплывають и за певъную росправу примованы быти не могутъ але што колвекъ писмомъ объяснено будеть то все при моцы зоставаетъ“.

masi po mirties, reikia išdėstyti raštu⁸². Tai atspindi testatoriaus krikščionišką mąstyseną ar bent tai, kad jis su ja susipažinęs. Rašytinio dokumento svarbą pabrėžianti priežastis nebuvo taip paplitusi, kaip kitos dvi minėtos priežastys, nes ji nurodyta tik penktadalyje testamentų.

Žmogaus gyvenimo laikinumo suvokimas, nes nieko nėra tikresnio už mirtį ir netikresnio už jos valandą⁸³, taip pat buvo priežastis testatoriui surašyti testamentą. Kartais tai išdėstoma plačiau, pabrėžiant, jog šitai akivaizdu kiekvienam krikščioniui. Pavyzdžiui, „žinodamas ir prisimindamas tai, kad kiekvienam krikščioniui, gyvenančiam šiam varganam pasauly, nieko nėra tikresnio ir žinomesnio už mirtį, tačiau mirties valanda netikra ir nežinoma“⁸⁴. Nors gyvenimo laikinumo suvokimas buvo pažymėtas ir kai kuriuose XVI a. pabaigos testamentuose, jis labiau paplito XVII a. pradžioje. Pastarojo laikotarpio testamentuose padaugėjo ir pastabų, kad šis supratimas būdingas kiekvienam krikščioniui. Tai susiję su kontrreformacija, kuri tuo metu stiprino krikščionybės pozicijas Žemaitijoje.

Žmogaus prigimties trapumas buvo pažymimas ne tik Žemaitijos bajorų testamentuose. Kai kurie vėlyvųjų viduramžių Pilzeno testamentai turėjo trumpas preambules apie mirties atėjimą, kur testatoriai pažymėdavo, kad mirtis buvo neišvengiama ir netikėta⁸⁵. Šių preambulių randama XVI a. Sieradzėje registruotuose testamentuose⁸⁶, taip pat jos tapo populiariu elementu XVI–XVII a. lenkių miestiečių testamentuose⁸⁷. Teiginys, išreiškiantis nežinomybės jausmą, pasak J. Chiffoleau, nebūtinai turėjo išreikšti žmogaus susirūpinimą liga. Jis buvo minimas ankstyvaisiais viduramžiais, pasiskolinatas Bažnyčios Tėvų iš stoikų ir kartojamas testamentuose nuo XIV a. pradžios. Žmogus buvo silpnas tiktai Dievo, o ne mirties aki-

⁸² 1600 01 27 Vaitiekaus Jonaičio testamentas, ten pat, b. 42/14616, l. 236: „...про то се то у людей хрестиянских заховывало и теперь заховывает же часу sprawy свои которые бы мели статецьне позосталымъ кому што належит трывати и мощно по животе ихъ хованы быти писмомъ...“

⁸³ 1599 12 24 Vaitiekaus Povilaičio Juškevičiaus testamentas, ten pat, b. 41/14615, l. 45–46: „...a ведаючи иж на свете ничого певнейшого чоловеку нет яко смерть а непевнейшого яко час и година смерти...“

⁸⁴ 1600 08 29 Stanislovo Motiejaičio Radavičiaus testamentas, ten pat, b. 42/14616, l. 664: „...ведаючи и паметаючи то иж кождому чоловеку хрестиянскому жиючи и мешкаючи на том нендэном а мизерном свете ничого нетъ певнейшого и ведомшого яко смерть, од-нож час и година смерти нет певна и ведома...“

⁸⁵ J. K l a s s e n, *Gifts for the Soul and Social Charity in Late Medieval Bohemia, Materielle Kultur und Religiöse Stiftung im Spätmittelalter*, Wien, 1990, p. 64.

⁸⁶ U. S o w i n a, *Testaments of the Burghers from Sieradz 1500–1538, Acta Poloniae Historica*, 1993, t. 67, p. 57.

⁸⁷ A. K a r p i ņ s k i, *Zapisy „pobożnc“ i postawy religijne mieszczanek polskich w świetle testamentów z drugiej połowy XVI i XVII w., Tryumfy i porażki. Studia z dziejów kultury polskiej XVI–XVIII w.*, red. M. Bogucka, Warszawa, 1989, p. 215.

vaizdoje, kas buvo tik pirmosios nuodėmės pasekmė ir todėl aiškus žmogaus primginties netobulumo ženklas⁸⁸.

Vadinasi, svarstymai laikinos žmogaus egzistencijos klausimu atėjo iš Vakarų ir buvo naudojami kaip šio tipo akto formuliario dalis. Todėl sunku nustatyti, kiek jie atspindėjo tikrąsias testatoriaus mintis. Net jeigu tai ir neišreiškė dokumento savininko minčių, jo pasirinkimas panaudoti šį paaiškinimą išreiškia jo požiūrį į tai, ar bent jau jis, testatorius, susipažino su ja, o tai galėjo paskatinti jį dar kartą apmąstyti gyvenimo ir mirties klausimus. Drauge tai buvo perduodama paveldėtojams.

Testatoriaus sielos patikėjimo Dievui ir jo kūno palaidojimo vietos nurodymas pateikia daugiau informacijos, kad būtų suprantamesnė asmens, išreiškiančio savo paskutinę valią, krikščioniška mąstysena. Siela patikima Dievui trečdalyje XVI a. pabaigos testamentų, o XVII a. pradžios – jau pusėje jų. Kito ir pati formuluotė. XVI a. pabaigoje vyravo trumpi paaiškinimai, kaip „patikiu visagaliui Dievui savo sielą“⁸⁹, o amžių sandūroje ir ypač XVII a. pradžioje tai išdėstoma plačiau⁹⁰.

Šios preambulės, žymėjusios sielos perdavimą ir gyvenimo trapumo suvokimą, ir vis dažniau vartojamos Žemaitijos bajorų testamentuose, rodo stiprėjusią krikščionybės poziciją šioje LDK dalyje. Kaip ir lenkių miestiečių ar Provanso testamentuose (pasak M. Vovelle)⁹¹, jos atspindėjo kontrreformacijos reikalavimus ir religinę praktiką.

Nurodymai, kur palaidoti kūną po mirties, buvo dažniausiai pateikiami paveldant sielą Dievui. Šių nurodymų turinio pasikeitimai taip pat akivaizdūs lyginant XVI a. pabaigos ir XVII a. pradžios testamentus. Pirmojo laikotarpio testamentuose paprastai išreikštas testatoriaus noras palaidoti kūną žemėje⁹² ar netoli bažnyčios⁹³ ir tik vienas testatorius pareiškė norą būti palaidotam pagal krikščionišką paprotį⁹⁴. Pastarasis noras tapo įprastas antrojo laikotarpio testamentuose. Tai dar kartą patvirtina didėjusį krikščioniškos mąstysenos plitimą.

⁸⁸ U. S o w i n a, min. veik., p. 57–58.

⁸⁹ 1592 01 23 Mykolo Stanislovaičio Šimavičiaus testamentas, *VUB RS*, f. 7, b. 19/14593, l. 144: „...поручаю пану Богу вшехмогущому душу мою...“.

⁹⁰ 1600 08 29 Stanislovo Motiejaičio Radavičiaus testamentas, ten pat, b. 42/14616, l. 664: „...полецаю и отдаю душу мою грешноу пану Богу вшехмогущому в Троицы одиному маночы певную надею в милосердью его светом, ижъ он з милосердья своего светого до хвалы свое светое прinaryти будет рачы“; 1629 07 03 Jurgio Vaitiekaičio testamentas, ten pat, b. 72/14646, l. 720: „...душу мою пану Богу вшехмогущому поручаю и всем светым, абы по смерти моей в ласку свою прinaryти рачил“.

⁹¹ A. K a r p i ņ s k i, min. veik., p. 232.

⁹² 1592 01 23 Mykolo Stanislovaičio Šimavičiaus testamentas, *VUB RS*, f. 7, b. 19/14593, l. 144: „...а тело грешное в погреб земли...“.

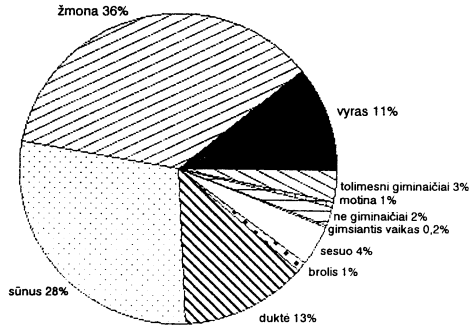
⁹³ 1599 12 27 Mikalojaus Andrejevičiaus Dumgiro testamentas, ten pat, b. 41/14615, l. 205.

⁹⁴ 1584 05 26 Barboros Paškaitės-Baltramiejienės testamentas, ten pat, b. 7/14581, l. 71: „...а тело мое грешное ку погребено в землю воде звыклости хрестиянской милому малжонку моему пану Балтромею Павловичу поручаю“.

Paveldėtojai

Turto paskirstymas testamentu padeda išsiaiškinti testatoriaus siekius ir interesus. Gali atrodyti, kad asmuo, sudarydamas testamentą, buvo laisvas nuo daugelio asmeninių, taip pat šeimos apribojimų ir reikalų. Vis dėlto tai buvo ribota laisvė, nes pareigos ir atsakomybės jausmas neapleido jo net mirties patale. Tačiau paskirstydamas savo turtą testamentu, testatorius išreiškėdavo kad ir nevisiškai laisvą, bet asmeninį savo sprendimą.

Pagal giminystę su testatoriumi išskirtinos dvi paveldėtojų* grupės. Pirmąją sudaro giminaičiai, antrąją – ne giminaičiai. Akivaizdu, kad tarp paveldėtojų vyravo giminaičiai. Jiems teko 98% viso paliekamo turto, o ne giminaičiai gavo tik 2% (žr. 1 pav.).

1 pav. Paveldėtojai

1. Giminaičiai

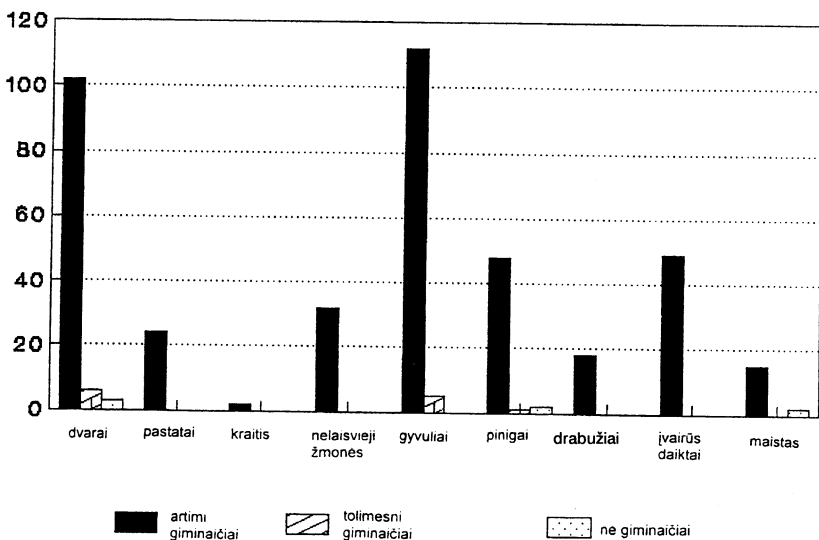
Šiai grupei priskiriami visi paveldėtojai, susiję su testatoriumi kraujo ar vedybų ryšiu. Išskirtinos dvi smulkesnės giminaičių grupės – artimi ir tolimi giminaičiai. Sūnūs, dukterys, broliai, seserys, tėvai, motinos, žmonos ir vyrai priklauso artimųjų giminaičių kategorijai. Tolimųjų giminaičių kategorijai priklauso žentai, marčios, brolienės, dukterėčios, sūnėnai ir t. t.

Artimieji giminaičiai buvo pagrindiniai paveldėtojai, nes jiems paskirta 95% viso paliekamo testamentu turto, o tolimesiems giminaičiams – tik 3% (žr. 1 ir 2 pav.**). Toks akivaizdus skirtumas rodo, kad asmenys, išreiškiantys paskutinę savo valią, nori išsaugoti savo turtą artimiausiems giminaičiams.

Atrodo, kad daugiausia turto paveldėdavo žmonos: joms teko 36% visų palikimų, arba 8% daugiau nei sūnūms, kurie sudarė antrą grupę pagal jiems skirtų palikimų skaičių (žr. 1 pav.). Iš tikrųjų reikia turėti omeny du dalykus. Pirma, šiame darbe remtasi 40 vyrų ir 10 moterų testamentų. Jeigu atmesime tuos atvejus, kai sutuoktinė buvo mirusi ar testatorius nevedęs, vis tiek nagrinėjamųjų vyrų testamentų yra daugiau negu moterų. Mat daugiausia žmonos paveldėjo turtą testamentu. An-

* Paveldėtojai nustatyti susumavus jiems paskirtus atskirus palikimus.

** 2 pavyzdys iliustruoja, kiek kokio turto palikta artimiems giminaičiams, tolimesniems giminaičiams ir ne giminaičiams.

2 pav. Giminytės ir palikto turto santykis

tra, žmonoms buvo nustatomi apribojimai paveldėto turto atžvilgiu. Dauguma testatorių pabrėžė, kad žmogui paliktas turtas priklausė tik iki mirties⁹⁵. Šie apribojimai ypač liėtė nekilnojamąjį turta. Tokiais atvejais testatoriai labai dažnai nurodavo, kad vėliau jis turėjo atitekti vaikams⁹⁶. Be to, kai kurios žmonos tik formaliai paveldėdavo daugiau turto, nei joms iš tikrųjų priklausė, nes jų vaikai dar buvo nepilnamečiai. Tačiau jos buvo tik vaikų turto valdytojos, kol sūnūs sulauks pilnameystės ar dukterys ištekės. Vadinas, toks turtas joms priklausė tik laikinai, ir jos nerūjo teisės visu juo disponuoti.

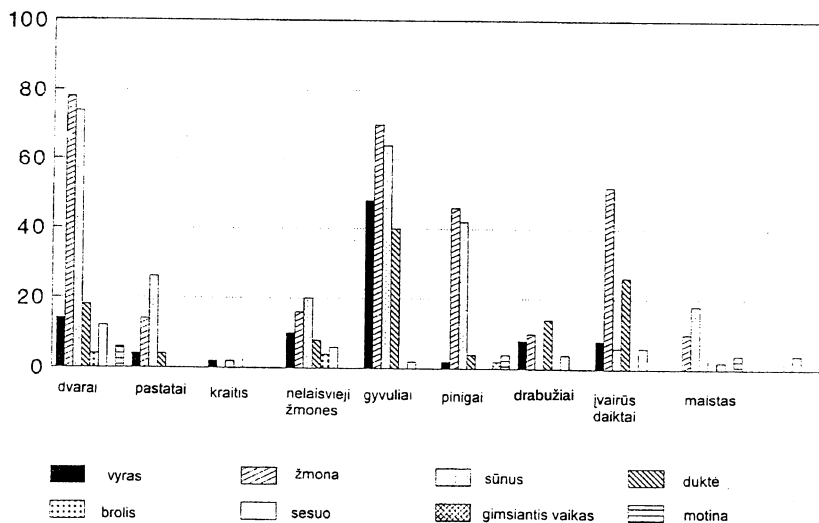
Nors turto paveldėjimo apribojimai buvo nustatyti daugeliui žmonių, vis dėlto pasitaikė atvejų, kai turtas joms buvo paliktas visam laikui su visiška disponavimo teise⁹⁷ arba bent jau jokie apribojimai nepaminėti. Tokie palikimai žmonoms dažniausiai tekdavo, kai šeimoje nebuvo vaikų arba jei testatorius norėdavo atsilyginti žmogui už jos kraują.

⁹⁵ 1608 05 12 Jurgio Vaitiekaičio-Jamontavičiaus testamentas, *VUB RS*, f. 7, b. 58/14632, l. 359: „...той малжонце моей Уяне Кгимбутовне спокойне держати и ужывати и всякие пожитки на себе брати *аш го смерти ее еї записую* (mano kurs.– L. A.)“.

⁹⁶ 1601 05 04 Petro Motiejaičio Sipavičiaus testamentas, ten pat, b. 44/14618, l. 142: „...а по животе своемь малжонка моя <...> не маеть никому ни якимь правом от детей моих отдаляти и ни записовати одно то все мает спасти и прийти на дети мои яко властные отчычы“.

⁹⁷ 1606 04 07 Stepono Florijoniaičio testamentas, ten pat, b. 55/14629, l. 222: „...малжонка моя пани Ева Яновна сама и тот кожды кому она опишет волно будет шафовати, редити, володати, продати, даровати, заставити, заменити и ку своему наилепшому пожитку оборочати“.

Žmonos daugiausia paveldėdavo dvarus*, toliau ėjo gyvuliai, įvairūs daiktai, pinigai ir t. t. (žr. 3 pav.). Tačiau dvarai žmonoms dažniausiai buvo palikti tik iki mirties arba valdyti kaip nepilnamečių vaikų globėjoms. Be to, vyras labai retai užrašydavo žmonai visą dvarą. Daugiausia žmonai palikta testamentu 1/3 dvaro. Tai sutampa su dovio sutarties pasirašymo sąlyga, kad žmonai užrašomo vyro turto dalis negalėjo būti didesnė kaip 1/3 jo turto. Tai rodo, kad sutuoktinių turtinių santykių teisinis reguliavimas darė įtaką testamentiniam paveldėjimui.

3 pav. Paveldėtojų ir palikto testamentu turto santykis

Daugiau nei pusė testatorių, užrašiusių turtą žmonoms, nurodė savo sprendimo motyvus. Buvo užrašomi tokie paaiškinimai kaip „patyręs sau savo žmonos didelį palankumą ir mielą santuokos saugojimą“⁹⁸, „už ištikimas, garbingas ir visame palankias ir nuolaidžias jos paslaugas“⁹⁹, „patyręs sau jos didžiulę ištikimybę ir geradarybę, ir nuopelną viso bendro gyvenimo metu“¹⁰⁰. Šie motyvai atrodo tarsi formulės,

* Vartojant žodį „dvaras“, daugiausia turima omeny žemė.

⁹⁸ 1579 10 15 Petro Jagminavičiaus testamentas, *VUB RS*, f. 7, b. 5/14579, l. 68: „...дознавши ку себе добрую склонност и милое заховане в малженстве малжонки моей...“.

⁹⁹ 1600 08 29 Stanislovo Motiejaičio Radavičiaus testamentas, ten pat, b. 42/14616, l. 665: „...за верные, цнотливые и во всем зычливые а уклонные послуги ее...“.

¹⁰⁰ 1599 09 28 Kasparo Martinaičio Juškevčiaus testamentas, ten pat, b. 41/14615, l. 209: „...узнавши по ней до себе великую верность и милост, и заслуговане по увес час жытя моего з нею...“.

tačiau jau pats jų panaudojimas, nes vis dėlto ne visi vyrai tai pažymėdavo, taip pat turto palikimas žmonai rodo gerus sutuoktinių tarpusavio santykius. Drauge tai atspindi vyro požiūrį į žmoną, nes jis galėjo palikti turtą testamentu kam norėjo. Kartais, užrašydami turtą žmonai, testatoriai pateikdavo konkretesnius ir praktiškesnius motyvus. Tai buvo žmonos krautis¹⁰¹ ar koks nors kitas jos įnašas į jo ūkį¹⁰², taip pat pinigai, kuriuos jis pasiskolino iš jos¹⁰³.

Vyrai, žmonių turto paveldėtojai, sudarė ketvirtą pagal dydį paveldėtojų grupę, t. y. jiems teko 11% visų palikimų (žr. 1 pav.). Kaip jau minėta, šiame darbe panaudota nedaug moterų testamentų, todėl susidarė mažesnis vyrų paveldėtojų procentas. Būtina pasakyti, kad, paliekant turtą vyrui, nebuvo apribojama, jog jis priklausotik iki mirties. Žmona užrašydavo savo turtą vyrui visam laikui. Daugiausia vyrams skirto turto sudarė gyvuliai, toliau ėjo dvarai, nelaisvieji žmonės, drabužiai ir įvairūs daiktai (žr. 3 pav.). Pasitaikė vienas atvejis, kai žmona paliko vyrui savo krautį, kurį sudarė kilnojamas turtas¹⁰⁴. Pagal įstatymą vyras tapdavo žmonos kraičio savininku, jei nebuvo pasirašyta dovio sutartis. Šiuo atveju dovio sutartis nebuvo paminėta, todėl neaišku, ar ji buvo pasirašyta.

Nurodyti įvairūs motyvai vyrui paliekant turtą testamentu. Vienas iš jų – vyro pagalba testatorei sergant¹⁰⁵. Kiti buvo praktiškesni, pavyzdžiui, vyro įnašas daiktais ir pinigais į sutuoktinių ūkį¹⁰⁶ ar kad taip grąžinami vyrui pinigai, pasiskolinti iš jo skoloms sumokėti¹⁰⁷.

Turto paskyrimas vyrui ar žmonai testamentu rodo rūpinimąsi sutuoktinio turte padėtimi ir gerove. Tai iš dalies lėmė geri asmeniniai ir turtiniai santykiai, vyravę testatoriaus šeimoje, taip pat pareigos jausmas.

Testamentai atspindi tėvų ir vaikų santykius. 28% visų palikimų skirta sūnams, 13% dukterims ir 0,2% dar gimšančiam vaikui (žr. 1 pav.). Nors skaičiai rodo, kad palikimai sūnams sudarė antrą didžiausią grupę po žmonių, vis dėlto, turint omeny žmonoms skirto turto apribojimus, reikia pripažinti, kad pagrindiniai paveldėtojai buvo sūnūs. Tai sutampa su įstatyminio paveldėjimo tvarka, kuri aptarta šio darbo

¹⁰¹ 1599 12 27 Mikalojaus Andrejevičiaus Dumgiro testamentas, ten pat, b. 41/14615, l. 206; 1600 03 22 Jokūbo Jonaičio Stengino testamentas, ten pat, b. 42/14616, l. 252–253; 1615 11 10 Grigaliaus Valentinavičiaus testamentas, ten pat, b. 61/14635, l. 96.

¹⁰² 1601 04 19 Ambraziejaus Motiejaičio Didelevičiaus testamentas, ten pat, b. 44/14618, l. 40.

¹⁰³ 1601 03 17 Simono Kasparaičio testamentas, ten pat, b. 44/14618, l. 330.

¹⁰⁴ 1608 04 29 Ščasnos Mažeikaitės-Kristupienės-Augustinaitienės testamentas, ten pat, b. 58/14632, l. 143.

¹⁰⁵ Ten pat: „...а маючы я взгляды на послуги малжонка моего ...которые в той тяжкой хоробе моей пиалное старане чынил...“

¹⁰⁶ 1608 05 06 Zofijos Jonaitės testamentas, ten pat, b. 58/14632, l. 82.

¹⁰⁷ 1575 12 12 Onos Volodkevičaitės-Beinartienės testamentas, ten pat, b. 2/14576, l. 69; 1584 05 26 Barboros Paškaitės-Baltromiejienės testamentas, ten pat, b. 7/14581, l. 71; 1606 05 18 Jadvygos Mitkaitės-Carnevskienės testamentas, ten pat, b. 55/14629, l. 136.

pirmajame skyriuje. Sūnūs daugiausia paveldėdavo dvarus (žr. 3 pav.). Tai atitinka karinės tarnybos, kurią atlikdavo vyrai nuo turimos žemės, reikalavimus.

Būtina pasakyti, kad testamentuose susiduriame ir su sūnų atidalijimu. Tai buvo glaudžiai susiję su paveldėjimu, todėl negalima neaptarti šios problemos. Atidalytas turtas atsirasdavo, kai tėvas ar motina išskirdavo vaikams ką nors iš savo turto. Bet atidalijimas ne visada sutapo su turto perėjimo į vaikų nuosavybę ar valdymą momentu. Sūnūs turėjo sulaukti pilnametystės (18 m.), o dukros dar ir ištekėti. Jei buvo atidalyta anksčiau, vadinas, tuo siekta garantuoti tam tikrą atidalyto vaiko turtingą nepriklausomybę nuo būsimo sutuoktinio arba visišką naujos šeimos nepriklausomybę nuo kitų giminaičių¹⁰⁸. Sūnūms skirtas tėvų turtas sudarė pagrindą savarankiškai gyventi. Jie galėjo valdyti jį sulaukę pilnametystės, bet jei turtas buvo skirtas dėl santuokos, tai sūnūs galėjo disponuoti juo tik vedę.

Kaip turto atidalijimas sūnūms atsispindėjo bajorų testamentuose? Atidalijimas užėmė svarbią vietą paskirstant turtą ir neišvengiamai turėjo būti paminėtas testamentuose. Žinoma, jis nebuvo taip apibūdintas, kaip turtas, paliekamas paveldėtojams, bet paprasčiausiai buvo pažymėta, kad turtas jau buvo atidalytas. Dažniausiai tai nurodoma paaiškinant: 1) kodėl būtent tas sūnus neturi teisės į paliekamą testamentu turtą¹⁰⁹, 2) kodėl kaip paveldėtojo to sūnaus dalis buvo daug mažesnė nei kitų¹¹⁰ arba 3) jei buvo daug vaikų, paprastai paaiškinant, kad to sūnaus turtas jau atidalytas¹¹¹.

Atidalijimas nebuvo vienintelė priežastis sumažinti sūnaus gaunamo palikimo dalį. Pavyzdžiui, pasitaikė toks atvejis, kai testatorius paskyrė po lygiai turto sūnui ir dukrai. Toliau buvo paaiškinta, kad „mano sūnus mušė mane ne kartą ir negerbė“¹¹². Kaip jau minėta šio straipsnio pirmajame skyriuje, Lietuvos Statute nurodyta, kas jeigu sūnus ar duktė pakėlė ranką prieš tėvus, testatorius galėjo atsisakyti palikti jiems turtą testamentu. Šiuo atveju testatorius tik sumažino sūnui paliekamo turto dalį.

Sūnui paliekant turtą pažymima, kad tai daroma „patyrus jo didelį nuolankumą, nuoširdžią geradarybę, ištikimas paslaugas ir stropią priežiūrą mano senatvėje,

¹⁰⁸ V. Andriulis, Teisinis..., p. 90.

¹⁰⁹ 1574 03 05 Povilo Mīlaševičiaus testamentas, VUB RS, f. 7, b. 2/14576, l. 11: „...бом я сыну моему Яну в делу во всем досит учинил...“.

¹¹⁰ 1579 07 02 Mikalojaus Stanislovaičio testamentas, ten pat, b. 5/14579, l. 27: „...а што ся дотычет о иншого сына моего Петра ино я Миколай верхумененый будучи ещо в добром здорови за живота своего вжо есми всяким быдломъ, збожемъ и инъшыми речъми есми давал ему и отделил, толко тепер ему записую девку мою неволную на имя Кгендруту Бернатовну на вечност“.

¹¹¹ 1591 12 20 Juknos Jokūbaičio Siutilos testamentas, ten pat, b. 19/14593, l. 49: „...я будучи ещо за живота моего Григору сыну моему отделил есми самъ своими власными руками яко быдлом рогатым и всякою маетностю моею з дому моего так теж и хоромин отделивши часть его ему отдал и за все ему досыт учинил а особливе ещо з ласки моее наго-ржаючи дал и дароваъ есми томуж сынови моем Григору земълицу мою купленую...“.

¹¹² 1601 05 11 Vaitickaus Jurgaičio Derbuto testamentas, ten pat, b. 44/14618, l. 31: „...сын мой мене родича своего непооднокротне вибил и в учтивости не мял...“.

nenorėdamas to pamiršti ir veltui praleisti¹¹³ ar „prisimindamas gerumą ir dideles geradarybes savo sūnaus Stanislovo Motiejaičio ir jo žmonos Barboros Jonaitės gerai išlaikant visokią turtą“¹¹⁴. Būtina pasakyti, kad sūnaus geraširdiškumą, rūpestį ir pagalbą išreiškiantys motyvai nurodyti daug rečiau, negu paliekant turtą sutuoktiniui. Tikriausiai tėvai neįjutė poreikio tai pabrėžti, nes pagal įstatyminį paveldėjimą sūnūs buvo pagrindiniai paveldėtojai. Todėl testatoriai, surašydami testamentą, tik patvirtindavo sūnų teises. O minėtų motyvų nurodymas testamente aiškintinas testatoriaus noru sustiprinti tas teises pašalinant kitus pretendentes ar paprasčiausiai atsilyginti už jų gerumą ir pagalbą.

Taigi sūnūs vyravo kaip paveldėtojai, o dukterims buvo paskiriama testamentu turto mažiau nei pusė, palyginti su sūnumis (žr. 1 pav.). Testamentu turtas dažniausiai būdavo užrašomas ištekėjusioms dukterims, o neištekėjusioms paskiriamas kraitis. Kraitis sudarė kurio nors paveldėtojo turto dalį ir joms atitekdavo tik ištekant. Testatoriai nurodydavo, kad motina¹¹⁵, patėvis¹¹⁶ ar broliai¹¹⁷ turės duoti dukterims kraitį. Tai paaiškina tokį mažą paliekamo turto procentą dukterims. Kartais buvo tiksliai nurodoma, iš ko turės susidėti dukters kraitis arba kas įėjo į jau duotą kraitį, o kartais – tik abstrakčiai. Testamentuose taip pat buvo pažymima, kad dukrai ar seseriai ištekant, joms jau duotas kraitis. Taip paaiškinama, kodėl duktė neturėjo teisės pretenduoti į broliui ar kitiems paveldėtojams skirtą palikimą. Ištekėjusioms dukterims dažniausiai būdavo paliekamas kilnojamasis turtas: gyvuliai, kiti įvairūs daiktai. Dvarai joms atitekdavo nesant šeimoje sūnų ar, kaip minėtu atveju, kai palikimas sūnui buvo sumažintas, nes šis mušė testatorių, savo tėvą. Pastaruoju atveju ištekėjusiai dukrai buvo paskirta pusė kilnojamojo ir nekilnojamojo tėvo turto.

Labai retai motyvuojama, kodėl turtas paliekamas dukrai. Tai tik ypač pabrėžta sumažinant palikimą sūnui, „o mano duktė su žentu nuo seno man padėjo, mylėjo ir gerbė kaip žmogų mctuose ir dabar man sergant padeda“¹¹⁸. Kitais atvejais tėvai neįjutė būtinybės nurodyti, kodėl nusprendė palikti turtą dukterims.

Pasitaikė atvejis, kad palikimas buvo paskirtas dar tik gimšiančiam vaikui¹¹⁹. Testatorė, nėščia moteris, abejojo, ar po gimdymo išliks gyva, todėl parašė testa-

¹¹³ 1574 03 05 Povilo Milaševičiaus testamentas, ten pat, b. 2/14576, l. 10: „...узнавши есми ку собе по сыну моем ... великую склонность, милост сердечную, верные послуги и пригляд з великою пианостью в старости моей, ... нехотечы то пропометати и даремне опустити...“.

¹¹⁴ 1578 04 25 Elžbietos Motiejienės-Jagovdienės testamentas, ten pat, b. 2/14576, l. 47: „...паме-таючи милост и великое добродейство сына своего Станислава Матеевича и малжонки его Барбары Яновны на добром выхованю вшелякими речми...“.

¹¹⁵ 1599 09 28 Kasparo Martinaičio Juškevičiaus testamentas, ten pat, b. 41/14615, l. 209–210.

¹¹⁶ 1584 05 26 Barboros Paškaitės-Baltromiejienės testamentas, ten pat, b. 17/14581, l. 73.

¹¹⁷ 1591 12 20 Juknos Jokūbaičio Siutilos testamentas, ten pat, b. 19/14593, l. 50.

¹¹⁸ 1601 05 11 Vaitiekaus Jurgaičio Derbuto testamentas, ten pat, b. 44/14618, l. 31: „...а дочка моя з зятем моим з давных часов мне услуговали, ... миловали и в учтивости яко чловека летнего мели так и тепер в той хоробе моей мне услугоуют“.

¹¹⁹ 1575 12 12 Onos Volodkvičaitės-Beinartienės testamentas, ten pat, b. 2/14576, l. 68–71.

mentą, palikdama savo turtą vyrui ir gimšančiam vaikui¹²⁰, jei jis išgyventų, o mirties atveju tai turėjo atitekti vyrui.

Vis dėlto nedaug testatorių numatydavo kitus paveldėtojus vaikams mirus. Tik 6 iš 20 testatorių, kurie turėjo nepilnamečius vaikus, nurodė juos. Tai buvo išdėstoma paprastai, be plačių aiškinimų: „o jeigu mano palikuonių, mūsų bendrų su ja vaikų neliktų gyvųjų tarpe, tada po tų mano vaikų mirties, turtą <...> visa tai mano žmona turi gauti“¹²¹. Iš jų nėra lengva įvertinti, kaip jautriai tėvai reaguodavo į vaikų mirtį.

Seserims buvo paskirta 4% visų palikimų, broliams – 1%. Jie tapdavo paveldėtojais, jei testatorius neturėjo vaikų ir sutuoktinio, kuris galbūt jau buvo miręs arba testatorius buvo viengungis. Pagrindinis motyvas paliekant turtą broliams ir seserims buvo jų pagalba testatoriui.

Labai nedaug turto buvo paliekama tolimesniems giminaičiams. Tik 3% viso palikimo paskirta jiems. Dukterėčios, sūnėnai ir žentai sutinkami kaip turto paveldėtojai nagrinėjamuose testamentuose. Turtas tolimesniems giminaičiams, kaip ir broliams bei seserims, dažniausiai būdavo paliekamas nesant šeimoje vaikų ar neturint sutuoktinio. Nors pasitaikė atvejais, kad, užrašydamas savo turtą žmonai ir sūnums, dalį jo paskyrė dukterėčiai, kuri pas jį gyveno ir jam tarnavo¹²². Kitais atvejais, palikdamas turtą tolimesniems giminaičiams, testatorius taip pat išreiškėdavo savo dėkingumą jiems už pagalbą trūkstant pinigų ar sprendžiant kitas problemas.

Pateikta informacija apie giminaičių paveldėjimą rodo testatorių siekius išsaugoti savo turtą tarp artimiausių giminaičių.

2. Ne giminaičiai

Ne giminaičiams teko tik 2% palikimų (žr. 1 pav.). Iš jų išskirtinos dvi paveldėtojų kategorijos – tai asmenys ir institucijos. Aptariant pirmąją reikia pažymėti, kad bajorai palikdavo turtą testamentu ne tik bajorams, bet ir tarnams. Aišku, tai būdavo labai retai, nes tik vienas toks atvejis nurodytas nagrinėjamuose testamentuose¹²³.

Institucija, kuriai bajorai užrašydavo savo turtą testamentu, buvo bažnyčia. LS nustatė tokio paveldėjimo sąlygas. Jeigu žemė buvo užrašoma bažnyčiai testamentu, karinė tarnyba nuo jos turėjo būti atliekama kaip ir anksčiau¹²⁴. Taigi išimtinis bažny-

¹²⁰ Vaiko ir jo turto globėju paskirtas tėvas.

¹²¹ 1599 12 24 Vaitiekaus Povilaičio Juškevičiaus testamentas, ten pat, b. 41/14615, l. 46: „...а если бы того потомства моего детей моихъ з нею спложныхъ в животе не стало тогда по смерти тыхъ детей моихъ речы <...> все тая малжонъка моя одержати мает“.

¹²² 1583 03 11 Jokūbo Mickaičio Petraičio testamentas, ten pat, b. 7/14581, l. 238: „...которая при мне ест и при мне се ховала и мне служила“.

¹²³ 1575 07 15 Onos Petraitės-Moisėjienės testamentas, ten pat, b. 2/14576, l. 178.

¹²⁴ PLS, p. 154; ALS, p. 130; TLS, p. 339.

čios atleidimas nuo karinės tarnybos negaliojo tuo atveju, kai ši institucija paveldėdavo žemę testamentu.

Žemaitijos bajorai labai retai palikdavo savo turtą bažnyčiai. Tik du testatoriai iš 50 paskyrė turtą jai¹²⁵. Tai galėjo sąlygoti ne tik Žemaitijos bajorų neturtingumas ir suinteresuotumas išsaugoti turtą savo šeimoje, bet ir dar gana silpna ši krikščioniška tradicija, nes šią LDK dalį krikščionybė pasiekė vėliausiai.

Vis dėlto reikia pasakyti, kad Europoje palikimai įvairioms institucijoms buvo labai paplitę. Nuo XV a. pradžios Pilzeno miestiečiai paskirdavo daug palikimų ne tik parapijai, dominikonams ir pranciškonams, bet taip pat vargšams ir ligoniams¹²⁶, o Londono pirkliai XV a. I pusėje savo testamentais palikdavo turtą ne tik bažnyčiai, bet ir vargšams, kalėjimams, ligoninėms, švietimui¹²⁷.

Išvados

XVI a. Lietuvos Statutuose buvo smulkiai aptartas įstatyminis paveldėjimas. Pagal jį pagrindiniai tėvonijų paveldėtojai buvo sūnūs, nes jie ėjo karinę tarnybą, kurios ekonominį pagrindą sudarė žemės nuosavybė. Testamento sudarymo sąlygos taip pat buvo tiksliai išdėstytos visuose trijuose Lietuvos Statutuose. Testatoriai privalėjo laikytis jų, kad testamentas būtų patvirtintas ir galiotų jame nurodyti sprendimai.

Testatorius buvo pagrindinė testamento figūra. LS nustatė, kas negalėjo būti testatoriumi. Tokių asmenų nagrinėjamuose testamentuose nėra ar bent jau tai nepamiršta. Testamento juridinę galią pabrėždavo testatoriaus geros atminties, sveiko proto ir savanoriškumo deklaravimai jame.

Testamentų sudarymo priežastys išreiškė ne tik testatorių fizinę būseną, nes visi jie surašė testamentus sirgdami, bet ir jų požiūrį į tvarką ir ramybę; beveik visi jie stengėsi po savo mirties išvengti artimųjų nesutarimų, o tai buvo glaudžiai susiję su rašytiniu dokumentu, kurio svarba nurodyta kai kuriuose testamentuose. Išdėstyti paskutinę valią ir sprendimą testamente taip pat vertė gyvenimo laikinumo suvokimas ir mirties valandos atėjimo nežinojimas. Kad tas supratimas būdingas kiekvienam krikščioniui, XVII a. pradžios testamentuose pabrėžiama daug dažniau nei XVI a. pabaigoje. Taip pat XVII a. pradžioje padaugėjo sielos patikėjimo Dievui ir

¹²⁵ 1575 07 15 Onos Petraitės-Moisėjienės testamentas, *VUB RS*, f. 7, b. 2/14576, l. 178; 1629 07 03 Jurgio Vaitiekaičio testamentas, ten pat, b. 72/14646, l. 720–721.

¹²⁶ J. K l a s s e n, min. veik., p. 80–81.

¹²⁷ J. M. J e n n i n g s, *The Distribution of Landed Wealth in the Wills of London Merchants 1400–1450*, *Medieval Studies*, 1977, vol. 39, p. 267–280.

kūno palaidojimo pagal krikščionišką paprotį nurodymų. Tai susiję su stiprėjusiomis krikščionybės pozicijomis Žemaitijoje.

Testatoriaus, drauge šeimos ir visuomenės, siekiai ir interesai pasireiškė paskirstant turtą paveldėtojams. Artimiausi giminaičiai buvo pagrindiniai paveldėtojai. Tai rodo testatorių troškimą išsaugoti turtą tarp šeimos narių. Nors iš skaičių matyti, kad daugiausia palikimų gaudavo žmonos, bet iš tikrųjų didžiausias palikimų skaičius be jokių apribojimų buvo paskirtas sūnams.

Paliekant turtą sutuoktiniui, dažnai tai motyvuota nurodant jo gerąsias savybes. Tai iš dalies atspindi gerus asmeninius ir turtinius sutuoktinių santykius, taip pat pareigos jausmą, nes testatorius galėjo užrašyti savo turtą testamentu kam norėjo. Motyvai paliekant turtą vaikams daug rečiau išdėstyti, nes vaikai, ypač sūnūs buvo pagrindiniai paveldėtojai pagal įstatyminį paveldėjimą.

Tolimesni giminaičiai ir ne giminaičiai gaudavo palikimą testamentu labai rečiau. Tik du testatoriai užrašė savo turtą bažnyčiai, o tai leidžia manyti, kad krikščionybė dar nebuvo įleidusi gilių šaknų tarp Žemaitijos bajorų.

Summary

LINA ANUŽYTĖ

TESTAMENTS OF THE NOBLES OF SAMOGITIA (AT THE END OF THE 16th – THE BEGINNING OF THE 17th CENTURY)

The aim of the article is to examine the data which describes testators, their religious convictions and the reasons for making testaments. As well as this, it is an attempt to analyse how testators' interests and aspirations were reflected in the formation of a network of inheritors. Fifty testaments of Samogitian nobles from the period between 1574 and 1629 are used in this work.

Since testaments express a private prescription concerning the disposition of property, it has also been necessary to pay attention to the general regulations regarding this matter in the laws of the Grand Duchy of Lithuania. The 16th century Lithuanian Statutes (further – LS) prescribed the way of inheritance by law in detail. They determined sons as the main inheritors of patrimonial estates since they had to fulfil military service for which the economic basis was the ownership of land. The conditions and ways of drawing up a testament were also determined precisely in LS. Therefore testators had to follow prescribed legal norms so that the document would be valid.

LS indicated the people who could not be testators. Such people are not met among testators or, at least, they were not mentioned. The juridical validity of testaments was stressed by characteristic declarations of good memory, sanity and free will. The reasons described by testators for drawing up a testament, expressed not only their bodily state, i. e. because they were ill, but also their attitude to order, since almost all of them tried to avoid any disagreements after their death. The latter was closely connected with the importance of a written document, which was also stated in some of the testaments. The apprehension of an uncertain life influenced testators' decision to make a testament as well. The

remark that this understanding was characteristic to every Christian, became a regular part of the preamble in a larger number of testaments at the beginning of the 17th century than at the end of the 16th century. The number of preambles mentioning the consignment of the soul to God and burial of body according the Christian custom increased at the beginning of the 17th century as well. This was connected with the strengthening position of Christianity in Samogitia.

The aspirations and interests of testators and altogether of society were expressed by bequest to particular ends. The closest relatives constituted the principal beneficiaries. This shows that testators wanted to preserve their property within their family. Though figures show the predominance of bequests received by wives, the largest numbers of bequests without restriction were actually received by sons. Good features were often mentioned as motivations behind spousal inheritance. This partly reflects good personal and economic relationships between spouses, since a testator could leave his property to whomever he wanted. Motives of bequeathing property to children were seldom specified, because children, especially sons, were the principal inheritors according to the laws of inheritance. Distant relatives and non-relatives received a very small number of bequests. Only two testators left their property to the Church. This shows that Christian mentality was not deeply rooted in Samogitia.

Trumpai apie autore

Lina Anužytė (g. 1971) 1993 m. baigė Vilniaus universiteto Istorijos fakultetą. 1995 m. įgijo istorijos magistro laipsnį Central European University Budapešte. Nuo 1997 m. dirba Lietuvos istorijos instituto Archcografijos skyriuje.